

תוכן העניינים

9	עם הספר
	פרק ראשון: התרגום המיוחס ליונתן ועולמו
11	(א) התרגום והמתורגמן בעולמם של חז"ל
15	(ב) התרגומים הארמיים
20	(ג) מסורת האגדה הכלל תרגומית
35	(ד) תרגום התורה המיוחס ליונתן ותולדותיו
40	(ה) מחקרו של התרגום המיוחס ליונתן (=ת"י)
43	(ו) ספר זה ותוכניתו
	פרק שני: אופיו הספרותי-רטורי של ת"י
46	מבוא
47	(א) ההרחבה האגרית
60	(ב) דגם 'הפתיחה המספרית'
72	(ג) חזרות על מסורות אגריות
76	(ד) רציפות והמשך
86	(ה) איחוי מקורות וסתירות פנימיות
91	(ו) רמיזות למסורות אגריות
96	(ז) הכינוי והפנייה
102	סיכום
	פרק שלישי: אמונות ודעות בת"י
104	מבוא
	ת"י כחלק מעולם האמונות והדעות של התרגום
109	(א) גן עדן
113	(ב) 'לישן בית קודשא'
115	(ג) התפילה

	אמונות ודעות המיוחדות לת"י
120	(א) מלאכי מרום
128	(ב) שטן סמאל וכוחות הרע
134	(ג) השם המפורש
138	(ד) מעשי נס ופלא
145	(ה) כישוף וקסם
149	(ו) דברים שהשתיקה יפה להם
152	(ז) אבות האומה: שבח וגנאי
156	(ח) היחס אל ישמעאל והאסלאם
164	סיכום

פרק רביעי: מקורותיו של ת"י

168	(א) מקבילות או מקורות?
176	(ב) ת"י ומדרש פרקי דרבי אליעזר
185	(ג) מסורות חסרות מקבילה

סוף דבר

193	(א) זמנו של ת"י
199	(ב) מגמתו של ת"י וסוגו הספרותי
202	(ג) הערות לסיום

רשימות ומפתחות

207	קיצורים ביבליוגרפיים
226	קיצורים וראשי תיבות
227	קיצורים של שמות כתבי עת
228	מהדורות של מקורות קדומים
230	מפתח הפסוקים שחרגומיהם נדונו בחיבור

עם הספר

היצירה הרוחנית של בתי הכנסיות של עם ישראל הקדום רבת אנפין היתה. בצד דרשות לסוגיהן, תפילות לגוניהן ופיוטים למיניהם נודע בהם מקום של קבע לקריאת כתבי הקודש ולתרגומם, עד שאי אפשר לצייר את יום השבת והחג בבית הכנסת העתיק בלא בן-לוויתה הנאמן של הקריאה: הלא הוא התרגום. מסורת עם ישראל שימרה לנו למזלנו הטוב כמה וכמה טכסטים שיוסדם בפעילות זו, ולמופלא שבין התרגומים הארמיים לתורה — זה המיוחס ליונתן בן עוזיאל, תרגום המשובץ במסורות אגדיות צבעוניות למכביר — מוקדש חיבורנו זה, המבקש לעמוד בדקדנות ותוך הדגמה מרובה על איכותו הספרותית ועל עולמו האידיאי של התרגום. מיבנהו של ספר זה ותוכניו הלא הם מפורטים בסוף הפרק הראשון.

*

ראשיתו של ספר זה בחיבור לשם קבלת תואר דוקטור שהגשתי בשנת תשל"ז באוניברסיטה העברית בירושלים ושכתבתיו בהדרכתו הנאמנה של מו"ר יוסף היינימן ז"ל, אשר פתח בפני את שערי עולם התרגום והדריכני בצעדי הראשונים בשביליו. החיבור הנזכר (שראה אור במהדורת צילום גם תחת השם: אגדתם של מתורגמנים [הוצאת מקור, ירושלים תשל"ט]) עסק בחומר האגדי שבכל תרגומי התורה הארמיים לספר בראשית (ובפרשיות נבחרות משאר החומשים). בחיבור זה יצאתי מלכתחילה להקיף את עולם האגדה של התרגום הארמי כולו, כקבוצה של טכסטים, אך במסגרתו נטעו בי לראשונה ניצני ההכרה בייחודו של התרגום המיוחס ליונתן בתוך עולם זה. עם הזמן נתחדדה בי הכרה זו, עד שראיתי לנכון במהלך השנים שבאו להקדיש מאמרים אחדים לפנים שונות של תרגום מעניין ומרתק זה. משחשתי כי עיסוקי בשאלות הספרותיות והאידיאיות הכרוכות בתרגום המיוחס ליונתן מתקרב למיצוי ומעמיד תמונה מוצקה ושלמה, כינסתי אל מקום אחד את כל מה שנתברר לי על תרגום זה, והוספתי עליו עוד דברים חדשים, בבקשי להקיף את האגדה שבתרגום מכל כיוון אפשרי, תוך מתן תשומת לב גם לסוגיית זמנו, מקורותיו, אופיו הספרותי ומגמתו של החיבור. הספר המוגש בזה לקורא — מונוגרפיה ראשונה המוקדשת כל כולה לפניה המגוונים של האגדה שבתרגום המיוחס ליונתן לכל חמשת חומשי תורה — הוא פרי קריאה ולימוד, הוראה ומחקר בטכסט תרגומי

זה בתריסר השנים האחרונות. פרט לסוגיות חדשות שטרם ראו את אור הדפוס, כללתי בספר עניינים שכבר נתלבנו לי בשעתו, אך בשל הופעתן של מהדורות טכסט חדשות ומשובחות — ואין צריך לומר בשל שפע עצום של מחקרים המתפרסמים חדשות לבקרים — הוצרכתי לבדוק חזור ובדוק הן את המימצאים הן את הטענות שנבנו עליהם, עד שאפשר לקרוא על ספר זה בפה מלא שהוא בחינת קנקן חדש מלא חדש או מחודש.

*

שמח אני על שיכול אני להודות לכל מי שסייע בידי במלאכת הספר: לוועדת קרן פרי לחקר המקרא, על שנאותה לקבל על עצמה את פרסומו, ולמר דן בנוביץ, מנהל הוצאת מאגנס ושותף ותיק לעשיית ספרים, על טרחתו בהוצאת החלטה זו לפועל בטוב טעם; לגב' רמה זוטא, שערכה את הדברים לדפוס במיומנות ובחן, ולאנשי דפוס 'גרף-חן' שיצקו אותם, כמנהגם, בכלי נאה; לתלמידותי — גב' ימימה ארביב-רצהבי, גב' אן ברנר, ובראש וראשונה גב' זהרה פרדס-פינשטיין — שסייעו בידי ברצון בבדיקת מובאות, בהשלמת פרטי ביבליוגראפיה ובהגהה. רעי הטוב, פרופ' יאיר זקוביץ, קרא נוסח ראשון של הספר ומהערותיו והצעותיו החכמתי. אשתי רחל ושלוש ילדינו — נתאי, יעל ודפנה — איפשרו לי בנפש חפצה וברוח אוהבת להתמסר לכתיבת הספר. יודע אני כמה טוב חיסרתי מהם בהקדישי לו מזמני ומזמנם. אשרי מי שכאלה הם בני משפחתו, חבריו ותלמידיו. יבורכו כולם מקרב לב.

האוניברסיטה העברית בירושלים

נשלם בסיעתא דשמיא בערב פסח תשנ"ב

א.ש.

קיצורים וראשי תיבות

איכה רבה	איכ"ר
אבות דרבי נתן	אדר"נ
אסתר רבה	אסת"ר
בבא בתרא	ב"ב
בבא מציעא	ב"מ
במדבר רבה	במ"ר
בבא קמא	ב"ק
בראשית רבתי	ברב"ת
בראשית רבה	בר"ר
דברים רבה	דבר"ר
דברי הימים של משה רבנו	דימ"ר
ויקרא רבה	ויק"ר
ילקוט שמעוני	ילק"ש
התלמוד הירושלמי	ירו'
כתב יד	כ"י
לקח טוב	לק"ט
מדרש אגדה	מד"א
מדרש הגדול	מדה"ג
מהדורה	מהד'
המגילה החיצונית לבראשית	מ"ח
מסורת האגדה הכלל תרגומית (ראה לעיל, עמ' 20)	מכ"ת
מועד קטן	מ"ק
נוסח המסורה	נה"מ
עבודה זרה	ע"ז
פרקי דרבי אליעזר	פדר"א
פסיקתא דרב כהנא	פסדר"כ
פסיקתא רבתי	פס"ר
ראש השנה	רה"ש
שיר השירים	שה"ש
שיר השירים רבה	שהש"ר
שוחר טוב	שוח"ט
שכל טוב	שכ"ט
שמות רבה	שמו"ר
הערות בשולי ת"ג (ראה לעיל, עמ' 16)	ש"ג
תרגום אונקלוס	ת"א
קטעי גניזה של התרגום הארמי לתורה	ת"ג

מפתח הפסוקים שתרגומיהם נדונו בחיבור

[מספר בסוגריים רומז להערת-שוליים]

		בראשית
147-146 141 28 יא	131-130 1 ד	
(56) 203	131 2 ד	(50) 202 37 א 1
89-88 29 יא	(68) 26 8 ד	188 (358) 166 א 16
99 2 יב	(59) 24 10 ד	(29) 198
119 3 יב	97 11 ד	48-47 א 21
116 8 יב	110 (206) 98 12 ד	(52) 202 121 א 26
151 11 יב	(32)	71 א 27
155 16 יב	(32) 110 98 14 ד	(362) 167 א 29
151 149 19 יב	134 15 ד	(52) 63 ב 2
(26) 109 10 יג	110 16 ד	(198) 140 ב 6
(85) 70 13 יג	(59) 116 26 ד	87-86 ב 7
(208) 141 (8) 51 1 יד	131 3 ה	109 ב 8
(357) 166	126 24 ה	(199) 140 ב 12
150 2 יד	(86) 121 2 ו	109 (157) 86 ב 15
(224) 144 13 יד	-129 (86) 121 4 ו	(25)
(340) 163 14 יד	(56) 203 130	(52) 115 ב 19
(52) 182 56 15 יד	178-177 14 ו	188 (157) 133 ב 21
(11) 106 28-27 1 טו	203 (359) 166 16 ו	(25) 109 ג 2
(184) 138 2 טו	(56)	171 (25) 109 ג 3
(208) 141 7 טו	(47) 180 122 20 ו	(11)
(86) 70 (68) 26 12 טו	(164) 87 4 ז	(56) 203 171 ג 4
155 13 טו	141 (164) 87 10 ז	130 ג 6
(41) 112 17 טו	86 (137) 80 20 ח	25-24 ג 9
(41) 112 18 טו	180 110 (157)	109 (63) 25 ג 10
(180) 90 3 טז	(47)	(25)
163 (208) 141 5 טז	(198) 140 14 ט	(357) 166 97 ג 14
(338) 163 11 טז	142 111 20 ט	(56) 203 177
(338) 163 157 12 טז	150 24 ט	22-20 ג 15
(56) 203 3 יז	(81) 188 27 ט	180 (357) 166 ג 21
160-159 18 יז	(52) 202 113 1 יא	(47)
(338) 163 20 יז	(1) 168 4 יא	122-121 ג 22
(46) 62 (82) 29 1 יח	203 122 77-76 7 יא	109 (157) 86 ג 23
(138) 81 66	(56)	(25)
81 62 (47) 20 2 יח	(56) 203 124 77 8 יא	(41) 112 110 ג 24

c. The Tetragrammaton	134
d. Wonders and Miracles	138
e. Sorcery and Magic	145
f. With Ears to the Wall...	149
g. The Patriarchs — Praise and Reproach	152
h. The Attitude towards Ishmael and Islam	156
Summary	164

Chapter IV The Sources of PsJ

a. Parallels or Sources?	168
b. PsJ and Pirkei de-Rabbi Eliezer	176
c. Traditions without Parallels	185

Afterward

a. The Date of PsJ	193
b. Goals and Literary Genre of PsJ	199
c. Concluding Remarks	202

Bibliography and Indices

Abbreviations and Bibliography	207
Editions of Ancient Sources	228
Index of Biblical Verses	230

Contents

Chapter I The Pseudo-Jonathan Targum and its World	
a. Targum and Meturgeman in the World of the Sages	11
b. The Aramaic Targums	15
c. The Shared Aggadic Tradition of the Targums	20
d. The Pseudo-Jonathan Targum (PsJ) and its History	35
e. Scholarly Research of PsJ	40
f. The Present Study and its Programme	43
Chapter II The Rhetorical-Literary Nature of PsJ	
Preface	46
a. The Aggadic Expansion	47
b. The “Numerical Proem”	60
c. Repetitions of Aggadic Traditions	72
d. Internal Continuity	76
e. Internal Contradictions and Harmonization	86
f. Allusions to Aggadic Traditions	91
g. Euphemisms and Apostrophes	96
Summary	102
Chapter III Beliefs and Concepts in PsJ	
Preface	104
PsJ as Part of the Targumic World	
a. The Garden of Eden	109
b. The “Language of the Sanctuary”	113
c. Prayer	115
Beliefs and Concepts Unique to PsJ	
a. Angelology	120
b. Satan, Samael and Evil Forces	128